

„HÍD” DIKTATÚRÁBÓL DEMOKRÁCIÁBA – A 60-AS ÉVEK KALEIDOSZKÓPJA SPANYOLORSZÁGBAN

A közel négy évtizedes Franco-diktatúra utolsó másfél évtizede alatt (1959-1975) – melyet a spanyol történetírásban „*segundo franquismo*” elnevezéssel illetnek – Spanyolországban korábban nem tapasztalt, óriási horderejű gazdasági, társadalmi és kulturális változások zajlottak. A sokrétű, összetett folyamatok eredményeként új, modern Spanyolország képe bontakozott ki. Ezek a változások később nagy hatással voltak a Franco halála után kibontakozó demokratikus átmenetre is. Ennek ellenére az 1990-es évek végéig a korszak kutatóinak figyelme elsősorban a 60-as évek gazdasági folyamataira és a diktatúra politikai berendezkedésére, illetve magára a demokratikus átmenet folyamatára összpontosult. Az 1975 után kibontakozó demokratizálódási folyamatot azonban csak a társadalmi, kulturális és életmódbeli változások ismeretében lehet értelmezni. Ez motiválta a téma jeles kutatóit arra, hogy tematikus kötet formájában vegyék górcső alá és elemezzék ezen összetett és sokrétű gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokat. Az alábbiakban a kötet szerzőinek legfontosabb megállapításából kiindulva szeretnénk felvázolni a 60-as évek Spanyolországának változó kaleidoszkópját.[\[383\]](#)

A Franco nevével fémjelzett politikai rendszer fennállásának évtizedei alatt jelentős módosuláson ment keresztül, alkalmazkodva a megváltozott nemzetközi feltételrendszerhez, és a történészek közül többen éppen a diktatúra alkalmazkodóképességében látják rendkívül hosszú élettartamának végső magyarázatát is.

A polgárháború befejezését követően kiépített, fasiszta jegyeket is hordozó, totalitárius állam modelljének első módosítását a tengelyhatalmak második világháborús veresége váltotta ki. Ennek következményeként a fasiszta szimbólumok helyét a „nemzeti katolicizmus” és a „szerves demokrácia” jelszava vette át. A nemzetközi közösség azonban a kozmetikázás ellenére sem fogadta el Franco Spanyolországát. A mentőövet a hidegháború kibontakozása jelentette Franco rendszere számára, miután az 1950-es évektől a kommunizmus elleni harc védőbástyájaként immár – többé-kevésbé – tolerálható rendszerré vált a Nyugat számára. Ezen rehabilitációs folyamat csúcspontjaként 1955-ben Spanyolországot felvették az ENSZ tagjainak sorába.

A kedvező külföldi megítélést kísérő amerikai gazdasági segítségnyújtás ellenére Franco rendszerének egyre súlyosabb gazdasági problémákkal kellett szembenéznie. Az 1939 óta fennálló gazdasági autarkia immár tarthatatlanná vált, mivel az 1950 után beindult gazdasági növekedés ellenére (1951-1958: 4,35%-kal nőtt a GDP) 1959-ben Spanyolország a fizetésképtelenség küszöbére került.[384]

Ezen a ponton vált főszereplővé az *Opus Dei* világi katolikus szervezet, melynek technokratái 1957-ben kerültek be először a kormányba. A Generalisszimusz hozzájárulásával radikális változásokat indítottak el: az ún. Stabilizációs Tervvel új gazdaságpolitikát vezettek be 1959 júliusában. Az autarkia épülő gazdasági modell felszámolását követően racionalizálták és liberalizálták a spanyol gazdaságot, helyreállítva a piacgazdaságot.

Az intézkedések nyomán beinduló látványos gazdasági növekedés „spanyol gazdasági csoda” néven vonult be a történetírásba (1960-1974: 6,9%-os évi növekedés).[385] A folyamat eredményeként mintegy másfél évtized alatt Spanyolország agrár országból ipari országgá vált.

A téma kutatóiban felmerült a kérdés: mekkora szerepe volt ebben a diktátornak? Egyes újabb keletű vélemények szerint a spanyol gazdasági csoda illeszkedett a korszak gazdasági trendjéhez, azaz a Nyugat boomjától indult be maga a folyamat, viszont a diktatúra érdemének tudható be, hogy hagyta kibontakozni ezeket a gazdasági folyamatokat. Pablo Martín Aceña és Elena Martínez Ruiz meglátása szerint a spanyol modernizáció azonban nem a korabeli nyugat-európai modellt követte, hanem a diktatúra prioritásait szem előtt tartva, egyedi utat járt be. Spanyolországban ugyanis nem kísérte társadalmi megegyezés a gazdasági fejlődést, nem történt meg a javak újraelosztása, és a jóléti állam kiépítésére sem került sor. A spanyol gazdasági csoda alapvetően három pilléren nyugodott: a növekvő külföldi tőkebefektetéseken, a külföldön munkát vállaló spanyol vendégmunkások hazautalásain, illetve a turizmuson.[386]

A turizmus tömegessé válását egészen a közelmúltig a Stabilizációs Terv következményeként értékelték, Sasha Pack tanulmánya szerint azonban a turizmus nem a gazdasági fejlődés következménye, hanem annak kiváltó oka volt. Sőt, egyfajta mintává, követendő modellé is vált.

Érdemes röviden megemlíteni a 60-as években tömegjelenséggé vált turizmus előzményeit is, összehasonlítás céljából. Az 1920-30-as években a turizmus a spanyol GDP mindössze 0,1%-át adta, melyben az infrastruktúra elmaradottsága is nagy szerepet játszott. Érdekes adalékként a turizmus és a politika

összekapcsolódását lehet megemlíteni a polgárháború idején, ugyanis 1938-ban Franco ún. „háborús útvonalakat” szervezett külföldieknek a frontvonalak közvetlen közelébe, egyúttal kihasználva az alkalmat saját ideológiájának népszerűsítésére a „háborús turisták” körében.[\[387\]](#)

A spanyol turisztikai „boom” azonban csak az 50-es évekkel indult be. A turizmus támogatása 1951-től nemzeti vállalkozássá vált Spanyolországban, egyfajta eszközként használták az ország külső megítélésének javítására. 1952-ben létrehozták az Információs és Turisztikai Minisztériumot.[\[388\]](#)

Rövidtávon a turizmus ténylegesen erősítette a diktatúrát, további fejlődést indukált és erősítette a rendszer legitimitását, középtávon szemlélve azonban már – éppen ellenkezőleg – gyengítette, aláásta a rendszert a liberális és pluralista értékek közvetítésével a társadalom egyre szélesebb rétegei felé. Ebből kifolyólag a korszak híres szlogenje: „*Spain is different*” („Spanyolország más”), egyre kevésbé volt valós állítás.

A második világháború utáni Európában a Spanyolország – mint turisztikai célpont – iránti érdeklődés 1949 körül élenkült meg. A nyugat-európai nyaralók fő célpontja Mallorca és Costa Brava volt. Az 1950-es évek folyamán folyamatosan nőtt a külföldi turisták száma: 1954-ben már megközelítette az 1 millió főt, 1957-re ez a szám megduplázódott, majd 1960-ban ismét megduplázódott. Kezdetben brit, francia és észak-amerikai, majd pedig német és skandináv turisták özönlöttek el a spanyol tengerpartokat.[\[389\]](#)

A külföldi tömeges turizmus természetes következményeként új erkölcsi normák körvonalazódtak a tengerparti turisztikai övezetekben: példaként a bikini viseletét lehet említeni, melyet az 1950-es években a spanyol törvények még szigorúan tiltottak és üldöztek, ennek ellenére idővel általánosan elfogadottá vált.

A turizmus és a gazdasági fejlődés kapcsolatát elemezve, fontos kiemelni, hogy az 1950-es években a turizmusból származó bevételek tették lehetővé a gazdasági reformok beindítását az évtized végén. Az új húzóágazat volumene az 1960-as években tovább növekedett (1959: 2,8 millió fő; 1969: 19 millió fő). Az ebből származó bevételek fedezték a kereskedelmi mérleg hiányának kétharmadát, emellett jó ajánlólevelet jelentettek külföldi hitelek kérelménél, amelyek segítségével a további reformokat finanszírozták.[\[390\]](#)

Az 1960-as évek turisztikai fejlesztése kapcsán meg kell említeni Manuel Fraga Iribarne nevét. 1962-ben Franco őt nevezte ki az Információs és Turisztikai

Minisztérium élére, Fraga pedig hatalmas lendülettel és ambiciózus reformelképzelésekkel vezette hivatalát. A turizmust Spanyolország európai elhivatottságaként értékelte, és ennek szellemében igyekezett az ország európaizálódását előmozdítani. A gyakorlatban ez az infrastruktúra, az utak, a szolgáltatások javítását, a szállodák, éttermek színvonalának emelését, az európai színvonalhoz közelítését jelentette. 1969-ig tartó minisztersége alatt több új repülőteret is építettek a turisztikai övezetekben. Komoly kihívást jelentettek azonban a higiéniai hiányosságok, amelyeket a 60-as évek végére javarészt sikerült kiküszöbölni. Fraga a médiát is felhasználta a turizmus népszerűsítésére. Ennek eredményeként a 60-as években a spanyolok között is egyre népszerűbbé vált a belföldi turizmus, a családi tengerparti nyaralás.

1969-ben Fragát leváltották, a reformistákkal szemben a keményvonalas irányt képviselő „bunker” kormányzott tovább, de a turizmus hatása addigra már visszafordíthatatlanná vált a spanyol társadalomban.[\[391\]](#)

Nem csupán a turizmus hatott a korabeli erkölcsi értékrendre. Walter Bernecker tanulmánya szerint a 60-as évek és a 70-es évek elejének gazdasági fejlődését radikális gondolkodásmódbeli, mentalitásbeli változások előzték meg. Kiváló példa erre az a hatalmas migrációs és emigrációs hullám, amely a 60-as évek végére gyökeresen megváltoztatta a spanyol vidék és város arculatát. Az emberek készen álltak arra, hogy elhagyják a falvakat, ahol családjaik több generáció óta éltek, és munkát, jobb életkörülményeket keressenek akár a spanyol városokban, akár külföldön. A tény, hogy már nem voltak hajlandóak passzívan elfogadni a fennálló helyzetet, jelzi, hogy a spanyol népesség nagy részének a gondolkodásmódja jelentős mértékben megváltozott, már a 60-as évek gazdasági fejlődése előtt, illetve azzal párhuzamosan.[\[392\]](#)

A folyamat feltétele és egyben következménye is volt az iskolázottsági ráta látványos növekedése. Az analfabétizmus jelentősen csökkent ebben az időszakban (1940: 19%; 1970: 9%). Emellett 1960-1975 között hétszeresére nőtt a középiskolai tanulók száma, de hasonló tendencia figyelhető meg az egyetemeken tanulók számában is: 1961-ben mintegy 65 ezer diák tanult az egyetemeken, 1976-ban pedig 400 ezer, azaz a számuk meghatszorozódott.[\[393\]](#)

A mentalitásbeli változások gyökerét a szociológusok jóval korábban, a polgárháború időszakában jelölik meg. A felmérések eredményei szerint a polgárháború meghatározó hatással volt az emberek addigi életmódjára, viselkedésére, szokásaira. A háború kényszerű kapcsolatot teremtett a falvak és a külvilág között, szétzúzva a korábbi hagyományos társadalmi és kulturális

kereteket. Ennek logikus következménye volt a polgárháborút követő első migrációs hullám az éhség éveiben, ahogy a polgárháborút követő első éveket nevezték. Mindez jelzi, hogy a spanyol társadalom már jóval a 60-as évek iparosítási folyamata és fejlődése előtt mozgásba lendült, szellemi téren, gondolkodásmódjában, és fizikai értelemben egyaránt.[\[394\]](#)

A gondolkodásmóddal együtt átalakult az alapvető értékrend is. Erre kiváló példa a spanyol társadalom gyors szekularizációja. Formálisan továbbra is katolikus társadalom volt a maga szertartásaival (keresztelés, egyházi házasságkötés, stb.), valójában azonban a népesség jelentős része már nem gyakorolta vallását a mindennapok szintjén.

Az 1960-as években az említett változások, illetve a gazdasági fejlődés eredményeként megjelent egy újfajta fogyasztói mentalitás is. Megszűnt az általános szegénység, amely a korábbi éveket jellemezte, a gazdasági fejlődés az alsóbb rétegeket is érintette, melyeknek az életszínvonala folyamatosan javult. Egyre több ember jutott saját lakáshoz, majd autóhoz, sőt, egyre többen jutottak el családi nyaralásra a tengerpartra is. A híres Seat 600-as gépkocsi egy egész generáció relatív jólétének szimbólumává vált Spanyolországban.

Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy ez a fejlődés továbbra is egyenetlen módon zajlott. Az ország bizonyos régiói továbbra is mélyszegénységben éltek, (1968-ban országos szinten a háztartások 38%-ában nem volt víz).[\[395\]](#)

A társadalom változása, a gazdaság modernizálódása azonban hamarosan beleütközött a diktatúra szabta politika keretekbe, azaz az alapvető szabadságjogok tiltásába. Ennek ellenére, és szemben a diktatúra elképzeléseivel, régi és új ideológiák terjedtek, egyre szélesebb körben a társadalomban. Például a marxizmus a diákok, egyetemisták, művészek, értelmiségiek között, de még a klérus haladóbb szellemiségű tagjai között is.

Ha egy pillanatra kitekintünk Európára és komparatív szemszögből vizsgáljuk a spanyol változásokat, megállapíthatjuk, hogy Spanyolország nem is különbözött olyan jelentős mértékben a korabeli Európától. Portugáliában és Görögországban hasonlóképpen diktatórikus berendezkedésről beszélhetünk, de hasonló jegyeket mutatnak Olaszország és Franciaország nagy társadalmi, politikai megrázkódtatásai is a 60-as években. A különbség abban rejlett, ahogyan Franco rendszere kezelte ezeket a társadalmi mozgólódásokat, tiltakozásokat: következetes elnyomással.

Végezetül röviden szólni kell a spanyol katolikus egyházban zajló változásokról a diktatúra utolsó másfél évtizedében. A katolikus egyház Franco rendszerének egyik fő pillére, támogatója volt a polgárháború kezdete óta. Az egyház és az állam szoros kapcsolatának és egymás iránti elkötelezettségének fontos mozzanata volt az 1953-ban aláírt Vatikáni Konkordátum. Ennek ellenére már az 1950-es években tapasztalható egyfajta növekvő ellenérzés a rendszerrel szemben, elsősorban a katolikus klérus alsó rétegeiben, melynek háttérben generációs okok, teológiai jellegű érvek és politikai okok is megfigyelhetők.

William Callahan szerint az áttörést ebben a folyamatban a II. Vatikáni Zsinat jelentette, melyet a spanyol katolikus egyház válságként, egyfajta traumaként élt meg. A Zsinat határozatait és ajánlásait az emberi jogok, a vallásszabadság és a politikai és munkahelyi gyülekezési jog vonatkozásában a spanyol katolikus egyház és Franco is elfogadta, de hosszú viták kezdődtek ezek értelmezése és alkalmazása kapcsán. Ennek eredményeként az 1962, a Zsinat megnyitásának éve és 1975, Franco halála között eltelt időszakban radikális változásokra került sor a spanyol katolikus egyházban. 1965-ben létrehozták a Spanyol Püspöki Konferenciát, amely egyfajta liberalizáció kezdetét jelentette, de a mélyreható változások még vártak magukra. 1964 és 1974 között 53 új püspököt neveztek ki, ennek ellenére a vezetés megújulása lassú és ellentmondásos folyamat volt.

Döntő változás 1971-ben következett be Vicente Enrique y Tarancón bíboros előbb madridi érsekké, majd a Spanyol Püspöki Konferencia elnökévé történő kinevezése után. Az ő vezetésével került sor a spanyol katolikus egyház történetében példátlan eseményre, a Spanyol Püspökök és Papok Közös Gyűlésének összehívására 1971 szeptemberében. Az új időket jelezte, hogy Franco próbálkozásai ellenére már nem újították meg az 1953-as Konkordátumot, sőt, 1973-ban a Spanyol Püspöki Konferencia nyilatkozatot adott ki „Az egyház és a politikai közösség” címmel, melyben elismerte a politikai közösség jogát saját alkotmányos rendszerének létrehozására. Ezt a nyilatkozatot 1975-ben megismételték.[\[396\]](#)

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a spanyol katolikus egyház elfogadta egy új politikai rendszer szükségességét, valamint az egyház és állam kapcsolatának radikális felülvizsgálatát, ugyanakkor a fokozatos átalakulást támogatta és mély ellenérzést táplált a politikai baloldallal szemben.

Az egyház eltávolodása súlyos csapást mért Franco rendszerére, amely ezáltal legfőbb társadalmi, kulturális legitimizációs bázisát veszítette el. Ez a folyamat is jelezte, hogy a diktatúra képtelen volt a gyorsan változó társadalom igényeihez

alkalmazkodni.